

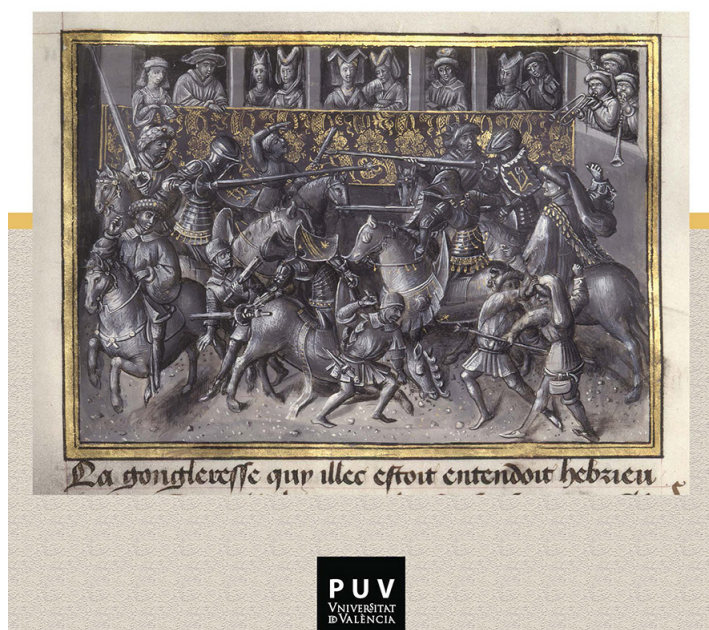
Noel Fallows, *Armas y armaduras de la justa real en la Baja Edad Media. «Lo Cavaller» (Valencia, 1493), de Mosén Ponç de Menaguerra, València, PUV, 2020, 230 pp.*

Rafael Beltrán
(Universitat de València)

ARMAS Y ARMADURAS
DE LA JUSTA REAL
EN LA BAJA EDAD MEDIA

LO CAVALLER (VALENCIA, 1493),
DE MOSÉN PONÇ DE MENAGUERRA

Noel Fallows

La prestigiosa col·lecció ‘Parnaseo’ que José Luis Canet dirigeix des de la Universitat de València, publica, amb el número 37, *Lo Cavaller* (València, 1493 i 1532) de Ponç de Menaguerra. *Lo Cavaller* és el primer tractat teòric de l’Europa occidental dedicat exclusivament a les regles i a l’armament de l’esport preferit per l’alta noblesa europea: la justa. El llibre de Noel Fallows ofereix la primera traducció al castellà d’aquesta obra absolutament essencial per entendre el món de la pràctica cavalleresca a la corona d’Aragó i a l’Europa dels segles XIV i XV. El text català i la traducció van precedits d’una discussió minuciosa, engrescadora i apassionada de les tècniques i de les consideracions de protocol i estètiques, que el junyidor havia de dominar durant els pocs segons que es trigava a córrer una cursa de lliça. Com comenta irònicament Fallows, Ponç de Menaguerra esdevé així el primer comentarista professional esportiu especialitzat europeu (p. 25). Efectivament, ja Samuel Gili i Gaya, quan ressenyava l’edició de Pere Bohigas dels *Tractats de cavalleria* (1947), entre els quals hi és *Lo Cavaller*, destacava que el tractat de Menaguerra no té el to «eixutament legal» d’altres textos anteriors, sinó que fixa les seues preferències en l’aspecte sumptuari i ritual amb «esperit esportiu».

A més d’estudi, edició i versió al castellà de *Lo Cavaller*, Fallows presenta un ampli glossari de mots tècnics i un grapat de vuitanta magnífiques il·lustracions a color, relacionades amb la temàtica de les justes, molt ben reproduïdes i algunes fins ara inèdites (encarregades específicament per aquest volum). Es tracta de peces cercades una a una, allò que imprimeix al volum l’aparença dels millors catàlegs museístics, només que en petit format i amb tapes blanques. L’editor ha trobat justificada, amb tota raó, la reproducció de dibuixos, miniatures, elms, cimeres..., tota mena de peces —algunes d’una bellesa colpidora— de l’arnés dels cavallers històrics del segle XV i principis del XVI.

L’origen d’aquest estudi i edició es troba en un llibre publicat fa deu anys per Fallows, *Jousting in Medieval and Renaissance Iberia* (Woodbridge / Rochester, Boydell, 2010, xxxix+541 pp.), qualificat de «extraordinari estudi» per Francisco Gago-Jover, en ressenya publicada en aquesta revista (*Tirant*, 16, 2013, pp. 378-380). Aquell llibre, com assenyalava la ressenya, omplia el gran buit deixat per una sèrie d’investigadors que, amb l’excepció de Riquer, malgrat el nombrosos tractats medievals i renaixentistes escrits en la Península sobre teories i tècniques de justes i torneigs, han concentrat gairebé sempre i exclusivament els seus treballs en espais i cavallers d’Anglaterra, França, l’Imperi Germànic i el nord d’Itàlia, tot ignorant per complet o fent-ne esments molt breus d’allò que esdevenia més avall dels Pirineus. I aconseguia omplir aquest espai en blanc, tot adreçant-se a un públic internacional, si tenim en compte la llegua emprada, les traduccions dels originals castellans i catalans a l’anglès, i l’editorial triada (Boydell, editora de les obres principals de Richard W. Barber, Juliet R. V. Barker o Brian R. Price, entre altres autors reeixits d’història de la cavalleria). Aquell treball ja inclou edicions de tres textos originals en català o castellà, amb sengles traduccions a l’anglès: a més de *Lo Cavaller*, la *Doctrina del arte de la caballería* de Juan Quijada de Reayo i *Del Justador* de Luis Zapata de Chaves; i també hi és una selecció de fragments, amb traducció, d’*El Passo Honroso de Suero de Quiñones* de Pero Rodríguez de Lena i del *Tractado de la cavallería de la gineta* de Hernán Chacón. Després, el mateix Fallows ha publicat una important traducció a l’anglès del tractat cavalleresc primerenc de Ramon Llull: *The book of the order of chivalry* (Boydell, 2013).

El cap. I d’aquest nou llibre es dedica a la «Vida y obra de mosén Ponç de Menaguerra» (15-26). Tenim escasses notícies de mossén Ponç de Menaguerra, a banda de conèixer que el 1473 fou capità de la cavalleria valenciana que s’uní a l’infant Ferran (després Ferran II d’Aragó) en l’expedició d’ajuda a Perpinyà, assetjada pels francesos. Ell declara que escriu el tractat a petició de l’esta-

ment militar de València. I el fet és que va influir en les ordinacions de la confraria de Sant Jordi de Barcelona, que Fallows transcriu i analitza amb cura, tot i que es planteja si aquestes ordinacions potser no partien d'un segon opuscle sobre torneigs, escrit pel mateix Menaguerra; en tot cas, si el va escriure —una simple hipòtesi—, avui es trobaria perdut (24-25).

El cap. II, «Paladín de la caballería: las justas y el armamento de mosén Ponç de Menaguerra» (27-66) descriu, dins el context dels altres tractats cavallerescos coneguts, el que significa la justa: espais, temps, forma i armament. La secció d'armament està explicada acuradament amb remissions constants a textos contemporanis pertinents (no hi manquen les referències, per exemple, a les justes de Pero Niño a París, 1405, dins *El Victorial*) i a les impressionants il·lustracions del llibre que certifiquen l'exactitud i formalització dels mots cavallerescos. L'apartat segon, sobre passos d'armes, és fonamental, donat que l'autor proposa, per primera vegada, la identificació de Ponç de Menaguerra amb un «Maine Guerre», jove escuder de la cort del rei Joan I de Navarra, futur Joan II d'Aragó (1458-1479), que participa al *Pas du Chevalier du Pin*, en 1455, cavalcant damunt un destrier gran i poderós, acompanyat de tres patges vestits de negre, domàs i ras, i amb quatre gentilhomes. Riquer recorda, a la seua *Història de la Literatura Catalana*, a propòsit dels passos d'armes, quan el 10 de novembre del 1455 entrà a Barcelona Gastó II de Castellbò, comte de Foix i vescomte de Bearn, amb la seua muller Lionor, filla de Blanca de Navarra i de Joan d'Aragó, el futur Joan II; i hi féu plantar al mig de la plaça del Born un pi del qual penjaven pomes daurades, és a dir, el pi que recordava el *Pas du Chevalier du Pin aux Pommes d'Or*. El pas durà tres dies, i va restar evident que el millor de tots els cavallers que hi intervingueren fou Gastó de Foix. Aquesta identificació de Fallows sembla, doncs, absolutament primordial. Personalment, m'atreviria a proposar la possibilitat d'associar també Ponç de Menaguerra amb la família de Francesc Menaguerra (1460), administrador de l'hospital d'En Conill, a Tarragona. Si fora així, Ponç seria germà d'un catedràtic en Lleis per Bolonya. Perquè el pare, Francesc, va tindre tres fills: Francesc, Ponç i Joan. I Joan és datat com a jurista, entre 1468 i 1488 (vegeu l'estudi de Vicente Graullera, *Derecho y juristas valencianos en el siglo XV*, 2009, pp. 232 i *passim*).

Hi havia passos d'armes més perillosos encara, com els de córrer puntes, és a dir, córrer amb llances de punta afilada, que s'hi expliquen amb deteniment al llibre. L'estudi comparatiu que Fallows avança li permet rebatre Riquer quan aquest, a *L'arnès del cavaller*, tracta d'explicar la punta de llança de Tirant com «puntes d'acer fetes a manera de diamant». Les il·lustracions adduïdes, amb diamants tallats amb cinc facetes, ens han de convèncer per força. Les justes descrites en Alemanya, Hongria, Llombardia, els simulacres de justes de guerra o el capítol sobre armes retretes completen aquesta farcida secció. La conclusió, per a Fallows, és contundent i convincent: *Lo Cavaller* és el primer manual que ofereix a Europa una temptativa de taxonomia de les pràctiques cavalleresques. El cavaller Menaguerra, justador internacional (com confirma, si més no, la nova identificació amb el combatent del *Pas du Pin*), guerrer (com ja sabíem) i alhora cortesà, representaria allò que Philip Sidney, dins la seua *Defensa de la poesia*, dirà un segle després dels cavallers ideals: són «senyors de la guerra i ornaments de la pau».

Al capítol III, «En la justa real: teoría y práctica de un arte caballeresco» (67-92), l'autor parteix d'allò que anomena tres «principis» de la pràctica cavalleresca: pulcritud, igualtat i la transferibilitat, per tal d'incidir en el fet que la justa era una combinació d'exercici físic, intel·lectual i estètic. La citació del Pròleg de *Tirant lo Blanc* sembla molt adient. Recordem: «Antigament l'orde militar era tengut en tanta reverència que no era decorat d'honor de milícia sinó lo fort, animós, prudent i molt expert en lo exercici d'armes. Fortitud corporal e ardiment se vol exercir ab saviesa [...]. E per ço foren per los antics ordenades justes e torneigs...».

La força l'exemplifica, com diu l'autor, uns dels *topoi* o *leitmotivs* de la literatura de cavalleries: «traure foc» (s'hi aporten exemples de *Cligès*, *Amadís*, *Esplandián*...). La bellesa, l'estètica (i la intel·ligència) la representarien les invencions, les cimeres (73-75). És brillant l'associació que s'hi fa entre la gravetat en caminar o cavalcar («en lo seure manera, en lo anar gravitat», com es recomana al *Tirant*), i la *sprezzatura* –quelcom més que menyspreu– que lloa *Il cortesano* de Castiglione (78). L'últim capítol de l'obra de Menaguerra —colofó perfecte, que comptaria com a capítol XXII— porta un títol didàctic: «Escola del junyidor». És plena d'informació utilíssima l'anàlisi que en fa Fallows, d'aquesta «escola», amb l'examen acurat de mots com ara «bossa» («cuja» en castellà), «caragol» (cast. «flaón»), «embarrerada» (cast. «cruce de lanza»), «gocet» de la llança, «punta de billeta» (cast. «roquete de llança»), «sella closa», «sella de la guisa» («silla» més baixa o més alta per a la justa), etc. El capítol sobre els quatre errors més comuns en la lliça (i com rectificar-los) segueix aquesta línia: «fer calada/es» (deixar caure la punta de la llança), la «santiguada», fer «embarrerada» (la «lanza barreada»), «pescar» (baixar la llança), etc.

Després de llegir el petit tractat *Lo Cavaller*, acompanyat d'estudi, notes i il·lustracions de Fallows, semblen injustes les paraules de Riquer, quan afirma que: «dissortadament el valencià Ponç de Menaguerra escriu de manera molt roïna i cal fer esforços per a arribar a comprendre què vol dir». Evidentment, el tex de Menaguerra no és un text literari, sinó un manual tècnic. Però els historiadors de la llengua i lexicògrafs hi poden gaudir d'una mina d'informació. I els historiadors de la literatura i, per descomptat, de la història de la cavalleria, hi trobaran un document valuós que deixa ben palesa la rellevància de una pràctica esportiva nobiliària, representativa com poques dels més alts refinaments de l'esperit i l'exercici cavalleresc.